

Janusz Kuczyński, Zygmunt Pyzik

Wyniki badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Górze Grodowej, pow. Kielce

Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego 4, 93-108

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JANUSZ KUCZYŃSKI
ZYGMUNT PYZIK

WYNIKI BADAŃ NAD OSADNICTWEM WCZESNO- ŚREDNIOWIECZNYM NA GÓRZE GRODOWEJ, POW. KIELCE

Osadnictwo wczesnośredniowieczne okolic Kielc w świetle uchwytnych faktów archeologicznych należy dotychczas do kręgu najslabiej poznanych zagadnień pradziejowych tego terenu. Ów niezadowolający stan badań był podstawowym bodźcem zmuszającym do zwrócenia baczniejszej uwagi na wspomniany obszar. Opracowano więc ogólny program penetracji archeologicznej okolic Kielc, przyjmując jednocześnie za pierwszy obiekt szczególnych badań Górę Grodową, położoną przy wsi Tumlin w powiecie kieleckim.

Podstawa źródłowa uzasadniająca rozpoczęcie na Górze Grodowej archeologicznych prac badawczych przedstawia się następująco:

1. Nazwa góry pozwala domyślać się istnienia na niej wczesnośredniowiecznego miejsca obronnego. W pewnym sensie przypuszczenie to potwierdzają inne miejscowe nazwy, jak np. Podgrodzie i Podgród, zlokalizowane na stokach i u podnóża góry.

2. Miejscowe legendy lokalizują na Górze Grodowej dawny gród¹.

3. Fragmenty glinianych naczyń wczesnośredniowiecznych występują licznie na polach uprawnych wschodniego i południowo-wschodniego stoku Góry Grodowej.

4. Wzmianki w literaturze wspominają o częściowo zachowanych trzech współśrodkowych kręgach wałów kamiennych, okalających jedną z kulminacji Góry Grodowej². Wały te u schyłku XIX w. znajdowały się jeszcze w dobrym stanie, pozwalającym odczytać ich przebieg oraz wielkość³.

Góra Grodowa położona jest w odległości 11 km od Kielc w kierunku północnym, w typowej dla krajobrazu Gór Świętokrzyskich mocno pofałdowanej okolicy. Jej szczyt wznosi się 386 m n. p. m.⁴, mniej więcej 60 m po-

¹ Kilka z nich zarejestrowanych jest w pracach: F. P. Navarra *Monografia kościołów diecezji kieleckiej*, tom II, Warszawa 1911, s. 54; J. Zwierzchowski *Zapomniane grodzisko*, „Radostowa” 1937, nr 8, s. 150.

² F. P. Navarra, op. cit., s. 53—54; J. Zwierzchowski, op. cit., s. 150—151 oraz rycina na s. 141.

³ Ibid.

⁴ S. Kowalczewski *Góry Świętokrzyskie — przewodnik turystyczny*, wyd. IV, Warszawa 1964, s. 159.

Ryc. 1. Widok okolic Tumlina z widoczną Górą Grodową (pierwsze wzniesienie od lewej)

wyżej wsi Tumlin, znajdującej się u jej południowo-wschodniego podnóża. Odległość między szczytem a wsią wynosi w prostej linii około 1 km. Część wsi położona u południowego podnóża góry nosi nazwę Podgrodzie, a pola na północno-wschodnim stoku mają nazwę Podgród.

Pierwotne ukształtowanie góry zostało poważnie zakłócone kamieniołomami, których działalność zniszczyła zwłaszcza szczytowe jej partie. Na porośniętej lasem iglastym jednej z kulminacji szczytowych znajduje się mурowana kapliczka, wzniesiona w 1850 r. w miejscu poprzedniej — drewnianej⁵.

Wspomniana wieś Tumlin, położona w bezpośrednim sąsiedztwie Góry Grodowej, wymieniona jest przez Długosza jako posiadłość biskupów krakowskich, należąca do klucza kieleckiego⁶.

Całokształt badań archeologicznych składał się z dwóch etapów.

1. Wstępny zwiad terenowy, przeprowadzony pod kątem rejestracji stanowisk archeologicznych i wynikającego stąd zaplanowania miejsc pod projektowane prace wykopaliskowe.

2. Badania wykopaliskowe w miejscach wytypowanych podczas pierwszej fazy prac rozpoznawczych.

Wstępne badania powierzchniowe przeprowadzono w dniach 27 kwietnia 1958 r. i 20 kwietnia 1960 r. Równoległe z nimi zbierano informacje ustne o ewentualnych dotychczasowych znaleziskach archeologicznych dokonywanych w rejonie Tumlina.

⁵ F. P. Navarra, op. cit., s. 54.

⁶ J. Długosz *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis, Cracoviae 1863*, t. I, s. 479.

W trakcie obserwacji powierzchniowych zlokalizowano na polach wschodniego i południowo-wschodniego zbocza Góry Grodowej miejsca o silnym natężeniu występowania skorup wczesnośredniowiecznych. Szczególnie znaczne skupiska skorup zarejestrowano w górnych partiach zbocza na polach należących do Marii Reczyńskiej i Adama Kubickiego. Pola te są położone w pobliżu wschodniego skraju lasu porastającego szczyt Góry Grodowej.

Przeprowadzone ponadto rozpoznanie zalesionych szczytowych partii góry doprowadziło do następujących ustaleń:

1. Szańce ziemne, porośnięte młodym sosnowym lasem, znajdujące się przy wschodnim jego skraju, są pozostałością po stanowiskach wojskowych z okresu wojny 1914—1918.

2. Na drugiej, licząc od wschodu, kulminacji góry stoi mała murowana kapliczka, wspomniana już powyżej przy opisie Góry Grodowej. Z otaczającego ją terenu pozostał jedynie wąski przesmyk usytuowany między dwoma wyrobiskami kamienia. W niewielkiej odległości od kapliczki, po obu jej stronach stwierdzono istnienie resztek wałów usypanych z brył miejscowego piaskowca, stanowiącego geologiczne tworzywo góry. Większą część przebiegu wałów zniszczyły kamieniołomy. Zachowane reliktywo odcinki przebiegają po liniach łukowatych.

Rozmowy przeprowadzone z mieszkańcami Tumlina nie poszerzyły zasobu informacji poznawczych. Zapytywani stwierdzali, że w czasie prac rolnych nie napotykali nigdy na zabytki archeologiczne. Nie słyszeli również,

Ryc. 2. Rysunek przedstawiający kapliczkę na Górze Grodowej. W głębi widoczne wały. Malował Adelt („Radostowa” 1937, t. II nr 8, s. 141)

by zabytki takie odnajdywano kiedykolwiek na polach ich wsi. W jakim stopniu uzyskane relacje rzutują na stan osadnictwa pradziejowego Tumlina i jego okolicy, a w jakim stopniu wynikają z braku zainteresowania — trudno miarodajnie odpowiedzieć. Pozostaje jednak znamienym faktem, że właściciele pól, na których zlokalizowano w czasie badań powierzchniowych skupiska skorup wczesnośredniowiecznych — nie zwrócili na nie uwagi.

W oparciu o opisane powyżej wyniki wstępnego rozpoznania przystąpiono we wrześniu 1960 r. do badań wykopaliskowych. Pracami tymi, przeprowadzonymi z ramienia Kieleckiego Towarzystwa Naukowego i Muzeum Świętokrzyskiego w Kielcach, kierowali niżej podpisani.

Łącznie wyeksplorowano trzy wykopy. Wykop I zlokalizowano przy kapliczce (ryc. 3). W miejscu tym, jako położonym w obrębie wałów, można się było spodziewać materiałów rozstrzygających sporną kwestię istnienia grodu. Wykopy II i III (ryc. 4, 5) założono na polach ornym wschodniego zbocza góry, nieco poniżej wschodniego skraju lasu, w miejscach uprzednio zlokalizowanych skupisk skorup wczesnośredniowiecznych, występujących powierzchniowo.

MATERIAŁY Z BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH

W opisie materiałów uzyskanych podczas penetracji powierzchniowej Góry Grodowej uwzględniono wyłącznie materiały średniowieczne i starsze, pomijając materiały nowożytne, które z natury rzeczy nie mieszczą się w zakresie tematycznym pracy.

Z b o c z e w s c h o d n i e

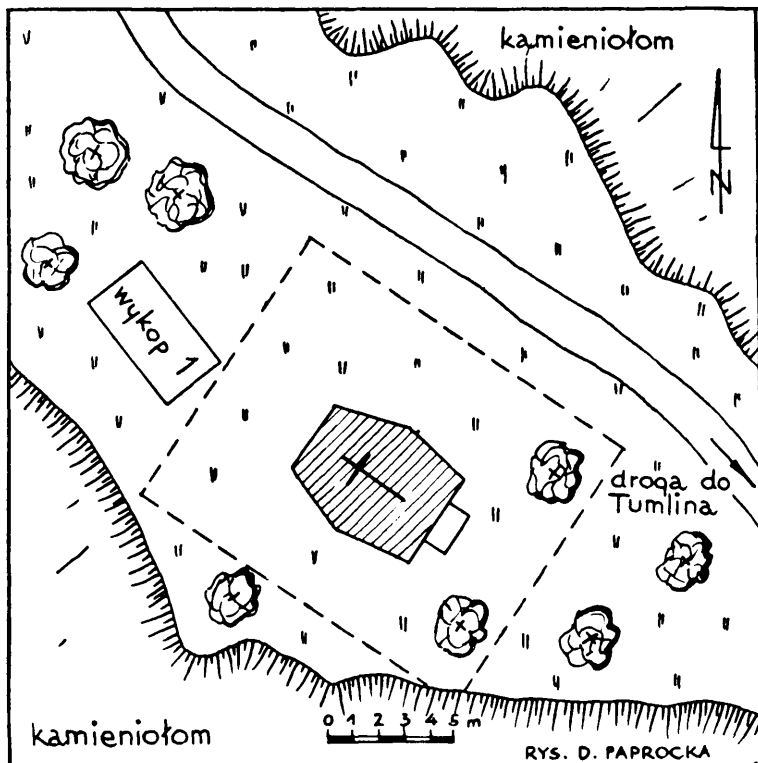
1. Pola Marii Reczyńskiej i Adama Kubickiego, położone w górnej partii zbocza, w odległości 35—50 m od skraju lasu. 9 małych skorup (w tym 5 wtórnie przepalonych) z naczyń wczesnośredniowiecznych. Dwie skorupki pochodzą z naczyń cienkościennych, starannie górą obtoczonych. Barwa powierzchni niejednolita: szara, ceglasta i brunatna. Przełomy szarobrunatne, glina schudzona domieszką drobnego tłuczni granitowego. Stopień wypalenia nierównomierny. Grubość skorup 0,3 — 1,0 cm.

2. Pole w połowie zbocza między skrajem lasu a wsią. Dwie skorupy z wczesnośredniowiecznych naczyń. Jedna z nich posiada krawędź skośnie ściętą na zewnątrz, druga z ornamentem poziomych żłobków dookolnych. Powierzchnie szarobrunatne, glina schudzona drobnoziarnistą domieszką. Stopień wypalenia dobry. Grubość 0,7 i 0,8 cm.

3. Pole Stefanii Niebudek. 24 wczesnośredniowieczne skorupy, analogiczne do poprzednich. Większość wtórnie przepalona. Na dwóch fragmentach den ślady stosowania podsypki piaskowej. Prócz dookolnych żłobkowań występują rzędy nakłuwanych dołków. Grubość skorup od 0,3 do 1,4 cm. Ponadto jedna skorupa przypuszczalnie późnolatańska lub wczesnorzymska.

Z b o c z e p o ł u d n i o w o - w s c h o d n i e

1. Pole położone w odległości 50 — 80 m od skraju lasu. 31 obtaczanych skorup wczesnośredniowiecznych analogicznych do poprzednich, choć nieco mniej starannie wygładzonych. Wśród skorup 4 fragmenty przykrawędne oraz fragment dna wykonanego na podsypce piaskowej. 11 skorup posiada ornamentykę w postaci dookolnych żłobkowań oraz rzędy małych nakłuwanych dołków. Głina schudzona tłuczniem, wypalenie silne, grubość skorup od 0,4 do 1,5 cm.

Ryc. 3. Lokalizacja wykopu I

2. Pole położone nieco niżej od poprzedniego. 14 wtórnie przepalonych skorup wczesnośredniowiecznych pochodzących z różnych części naczyń. Na jednej ornament wielokrotnej linii falistej. Pozostałe cechy skorup analogiczne do uzyskanych w miejscach poprzednio opisanych. Grubość od 0,5 do 1,1 cm.

BADANIA WYKOPALISKOWE

WYKOP I

Wykop o wymiarach $5,0 \times 2,5$ m założono w odległości 4,5 m od tylnej ściany kapliczki (ryc. 3) na otaczającym ją płaskim placu, przypuszczalnie celowo zniwelowanym podczas budowy kapliczki w 1850 r. Pobliski teren lekko opada w kierunku wschodnim, wznosi się zaś nieznacznie w stronę zachodnią. Od strony południowej urwisko — ściana nieczynnego obecnie kamieniołomu. Od strony północnej urwisko kamieniołomu eksploatowanego. Obustronne wybieranie kamienia spowodowało, że teren, na którym stoi kapliczka, zachował się w postaci wąskiego przesmyku, po którym przebiega droga gruntowa. Od strony wschodniej i zachodniej, w miejscach nie zniszczonych przez kamieniołomy, zachowane są fragmenty niskich wałów usypanych z miejscowego kamienia. Wały te przecina wspomniana droga przebiegająca

obok kapliczki. Najbliższe otoczenie kapliczki porośnięte jest trawą. Dokoła niej rośnie kilka akacji.

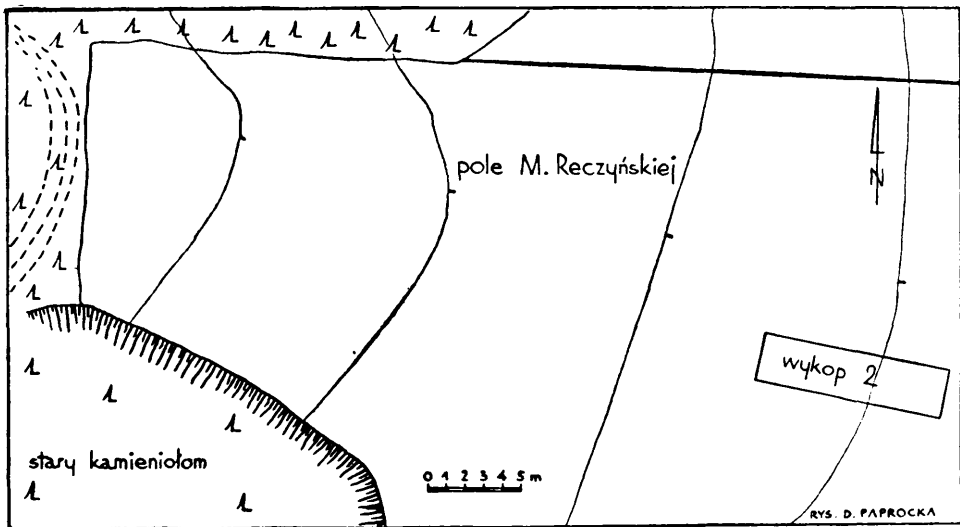
Wierzchnią warstwę stanowiła szarobrazowa piaszczysta próchnica miąższości około 10 cm. Pod nią zalegał szarozółty piasek przemieszany z wietrzeliem podłoża calcowego, dolnotriasowym czerwonym piaskowcem. Zwarta skała calcowa wystąpiła w miejscu wykopu na głębokości 40 cm.

Inwentarz: Nieliczne materiały kulturowe występowały do głębokości 20 cm. Uzyskano: 19 skorup z glinianych naczyń nowożytnych, przepalony fragment przedmiotu szklanego oraz krzemienisty odłupek wiórowy.

Wnioski badawcze. Przystępując do badań szczytowej partii Góry Grodowej spodziewano się w ich wyniku zweryfikowania przesłanek przytoczonych we wstępie niniejszego opracowania, dotyczących istnienia grodziska. Nawiązując do sytuacji terenowej założono sondażowy wykop I mniej więcej pośrodku obszaru otoczonego wałami kamiennymi, a więc w obrębie majdanu domniemanego grodziska wczesnośredniowiecznego. Przeprowadzona eksploatacja warstw nie dostarczyła jednak materiałów potwierdzających istnienie grodu. Ewentualność, że prace związane z budową kapliczki w 1850 r. (których jednym z materialnych wykładników są uzyskane skorupy nowożytne) doprowadziły do zupełnego zatarcia śladów mającej tu miejsce działalności ludzkiej w okresie wczesnego średniowiecza — należy odrzucić. Prace o tak małym zakresie i zasięgu, jakie przeprowadzono w związku z budową kapliczki, mogły spowodować najwyżej przemieszanie lub nawet zniszczenie warstw kulturowych na bardzo małym odcinku. Nie mogły natomiast doprowadzić do całkowitego ich zniszczenia na większym obszarze. Przeprowadzona w najbliższym otoczeniu kapliczki niwelacja wpłynęła niewątpliwie na zmianę pierwotnego ukształtowania tego miejsca. W jej trakcie mogła ulec wywiezieniu, czy też zrzuconiu do kamieniołomu mała część ewentualnie istniejących uwarstwień. Wspomniany wiór krzemienisty dokumentuje jednak przetrwanie dawnych materiałów i tym samym wyklucza niemal całkowicie pełność procesu zniszczenia. Ziemia zalegająca bezpośrednio na stropie skały calcowej była kulturowo jałowa, mimo iż prace niwelacyjne do niej nie dotarły. Wydaje się prawdopodobne, że przy cienkości zalegającej na skale ziemi warstwy kulturowe odłożone tu w wyniku działalności ludzkiej sięgnęłyby do samego calca. Zastanović się jeszcze należy, czy wyniki, uzyskane na podstawie jednego małego wykopu, mogą być miarodajne dla całego obszaru otoczonego kręgiem wałów. Czy nie mógł zajść szczególny, lecz możliwy przypadek omiñnięcia miejsc z odłożoną na nich warstwą kulturową. Możliwość tę wyklucza dokładna analiza profilów krawędzi obu kamieniołomów, w których nie ujawniono istnienia jakichkolwiek uwarstwień. Tym samym z całą pewnością przyjąć można, że w obrębie zamkniętym wałami warstwy takie nie istniały. Tym samym również na pytanie dotyczące istnienia grodziska na Górze Grodowej odpowiedzieć należy negatywnie.

WYKOP II

Wykop o wymiarach 10,0 × 2,5 m założono na polu Marii Reczyńskiej (ryc. 4) w odległości około 35 m od wschodniego skraju lasu porastającego szczytową partię Góry Grodowej. Wykop zlokalizowano w miejscu ustalonego poprzednio intensywnego występowania skorup wczesnośredniowiecznych na powierzchni pola.

Ryc. 4. Lokalizacja wykopu II

Pod piaszczystą próchnicą o szarobrazowym zabarwieniu zalegał od głębokości 10—15 cm lekko różowawy, mało spoisty piasek. Pod nim na średniej głębokości 30 cm wystąpił całec — czerwony piaskowiec dolnotriasowy.

Inwentarz: W próchnicy i piaszczystym podglebiu uzyskano 3 małe skorupy wczesnośredniowieczne. Jedna ze skośnie ściętą na zewnątrz krawędzią wylewu; na dwóch dookólne żłobkowania. Powierzchnia skorup szorstka, barwy szarobrazowej. Przełomy szare. Gлина schudzona drobnoziarnistą domieszką tłuczni granitowego. Wypalanie silne. Grubość skorup 0,5 cm.

Ponadto: 3 skorupy z naczyń nowożytnych, dwa fragmenty naczyń szklanych oraz jeden porcelanowego. Jeden kuty gwóźdź, kawałek przerdzewiałej blachy żelaznej oraz mała bryłka spękanego termicznie granitu.

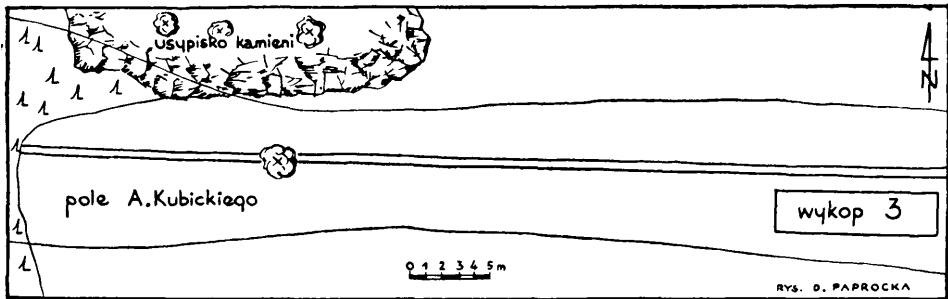
Wnioski badawcze. Występowanie skorup wczesnośredniowiecznych w warstwach wykopu pozwala domyślać się istnienia w jego pobliżu ówczesnego osadnictwa. Uzyskane skorupy pochodzą zapewne ze zniszczonego podczas prac rolnych konkretnego obiektu osadniczego, który z uwagi na cienkość warstwy glebowej zalegającej na skalistym calcu nie mógł odznaczać się grubością uwarstwienia i tym samym uległ niszczącemu działaniu orki.

WYKOP III

Wykop o wymiarach 10,0 × 2,5 m założono na polu Adama Kubickiego, w odległości około 45 m od skraju lasu porastającego szczyt góry. Wykop zlokalizowany został w zarejestrowanym poprzednio miejscu intensywnego występowania skorup wczesnośredniowiecznych na powierzchni pola.

Warstwa 1. Szarobrazowa piaszczysta próchnica zalegająca do głębokości 20 — 24 cm.

Inwentarz: 251 skorup wczesnośredniowiecznych. Skorupy z górnych części naczyń starannie obtaczane. Gлина schudzona domieszką tłuczni granitowego. Wypalanie silne. Grubość skorup od 0,4 do 1,0 cm. Wylewy lekko

Ryc. 5. Lokalizacja wykopu III

wywinęte, ze ściętymi skośnie na zewnątrz brzegami. Szyje niskie, lekko wgłębione. Na dnach ślady podsypki piaskowej — na fragmencie jednego z nich zachowana część znaku garncarskiego w postaci krzyża wpisanego w koło. Na 146 skorupach występuje ornamentyka. Dominują żłobkowania dookolne (130 skorup). Ponadto występują pojedyncze i wielokrotne, niestandardne wykonane faliste (10 skorup); pionowe i ukośne odcinki dołków nakłuwanych i odciskanych stempelkiem garncarskim (5 skorup); jedna skorupa zdobiona kompozycją poziomych i pionowych żłobkowań. W kilku przypadkach podane typy ornamentów występują wspólnie.

Ponadto: sześć bryłek spękanych termicznie granitów, cztery małe bryłki żuźla nowożytnego, fragment kabłąka sprzączki żelaznej.

Warstwa 2. Szarobrunatna piaszczysta ziemia zalegająca pod próchnicą do głębokości od 37 do 56 cm. Warstwa ta nie wystąpiła na całej powierzchni wykopu, lecz w dwóch nieregularnych plamach, oddzielonych od siebie. Przybliżone wymiary plam wynoszą około $4,0 \times 3,0$ m oraz $4,5 \times 3,2$ m. W obrębie każdej z plam znajdowały się po dwa gniazda ciemnoszarej, niemal czarnej ziemi, zawierającej dużą ilość drobnych węgielków drzewnych.

Wobec konieczności pełnego odsłonięcia plam ciemnej ziemi poszerzono wykop w dwóch miejscach.

Inwentarz: 63 skorupy wczesnośredniowieczne; z nich około 90% znajdowało się w gniazdach niemal czarnej ziemi. Technika wykonania, formami i ornamentyką skorupy są analogiczne do skorup uzyskanych w warstwie 1.

Ponadto: dwa krzemienie nieprzemysłowe.

Warstwa 3. Szarżółty, miejscami szarobrazowy sypki piasek, występujący na poziomie warstwy 2, w miejscach przez nią nie objętych.

Inwentarz: 11 wczesnośredniowiecznych skorup analogicznych do pochodzących z warstw 1 i 2.

Ponadto: duża ilość rumoszu calcowego piaskowca i kilka bryłek termicznie spękane granitu.

Wnioski badawcze. Spośród trzech przebadanych wykopami miejsc na Górze Grodowej jedynie eksploracja wykopu III dostarczyła miarodajnych ustaleń, dotyczących tamtejszego osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Jak zostało zasygnalizowane w opisie warstw — pod próchnicą wystąpiły dwie nieregularne, niemal przylegające do siebie plamy ciemnej ziemi. Każda z nich posiadała w swym obrębie po dwa gniazda wypełnione ziemią o ciemniejszym od otoczenia zabarwieniu. W gniazdach tych była zgromadzona przeważająca

część materiału zabytkowego. Wystąpiły tu również liczne węgielki drzewne oraz silnie skruszałe skutkiem działania ognia granity. Całokształt zarejestrowanych faktów pozwala więc interpretować gniazda ciemnej ziemi jako miejsca po byłych ogniskach. Natomiast w plamach, w obrębie których znajdowały się ogniska, dopatrywać się można reliktywów dwóch chat. Szczątkowe zachowanie ich śladów wynika z niszczącego działania czynników atmosferycznych, zintensyfikowanego szczególnie skutkiem znacznej pochyłości zbocza. Ponadto prace rolne przy jednoczesnej cienkości miejscowej gleby znacznie przyspieszyły i pogłębiły proces zacierania śladów dawnego osadnictwa. W rezultacie stan zachowania obiektów uniemożliwia dokładniejsze określenie ich pierwotnej wielkości, a zwłaszcza konstrukcji. Układ i wielkość plam wskazują jednak, że chaty były zorientowane długością wzdłuż osi wschód-zachód oraz że przybliżone ich wymiary wynosiły około $4,0 \times 3,0$ m i $4,5 \times 3,2$ m. W świetle tych wielkości chaty rysują się jako typowe przykłady ówczesnych założeń mieszkalnych⁷.

Zarysy chat niemal stykają się ze sobą. Powstaje zagadnienie ich wzajemnego stosunku chronologicznego. Mimo braku konkretnego materiału dowodowego wydaje się, że chaty nie funkcjonowały jednocześnie. Hipotezę tę oprócz można na przesłance, iż w osadnictwie otwartym, w którym zabudowa nie była terytorialnie ograniczona linią umocnień, nie istniała konieczność tak zwartego skupiania domostw. Natomiast w sprawie palenisk w chatkach nie można na podstawie zachowanego układu stwierdzić, czy w każdej z chat użytkowano jednocześnie po dwa ogniska, czy też mamy do czynienia z faktem przemieszczania palenisk w obrębie chat.

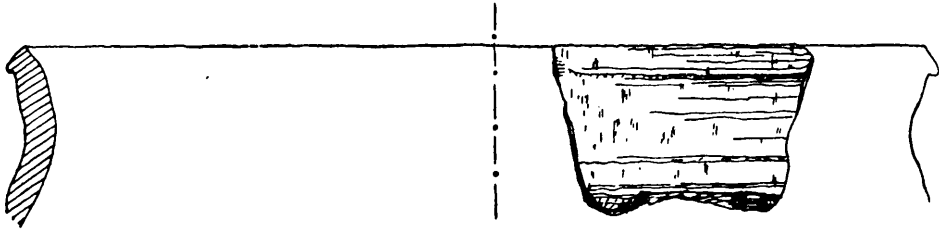
Na podstawie występującej na pobliskich polach ceramiki wczesnośredniowiecznej można przypuścić, że chaty odsłonięte w wykopie III nie stanowiły pojedynczego, odosobnionego gospodarstwa, lecz wchodziły zapewne w skład niewielkiej osady wiejskiej, położonej na wschodnim zboczu Góry Grodowej.

Wielkość tej osady oraz czas jej trwania nie znajduje udokumentowania w przeprowadzonych pracach badawczych. Na podstawie wspomnianego rozrzutu skorup i liczby ich skupisk można domyślać się bardzo niewielkiej osady, z pewnością nie przekraczającej kilku jednocześnie istniejących chat. Ubóstwo odnalezionego w nich inwentarza świadczy o niskim poziomie zaможności mieszkańców. Nie tylko ubogi lecz i mało zarazem liczny inwentarz (uwzględniając w tym również ceramikę) przy jednoczesnej nikłej jednorodności — upoważnia do traktowania obu obiektów jako krótkotrwałych. Czy wniosek wysunięty na podstawie przebadania dwóch tylko obiektów można odnieść do całej osady — nie jest możliwe chwilowo do stwierdzenia.

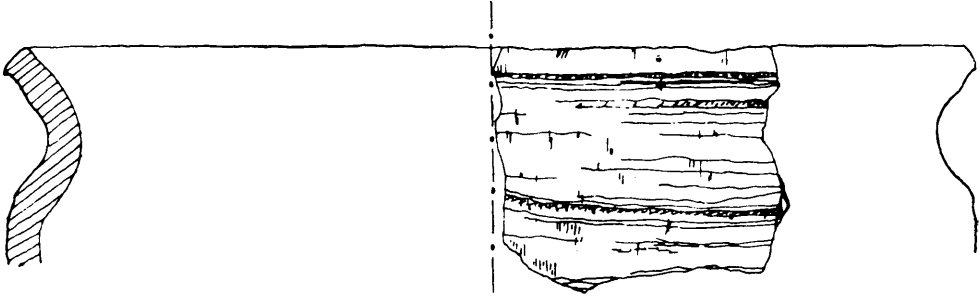
ANALIZA CERAMIKI

Fragmety naczyń glinianych były w zasadzie jedynym wczesnośredniowiecznym materiałem zabytkowym uzyskanym w trakcie badań archeologicznych na Górze Grodowej. Cały ten ceramiczny zespół odznacza się jednolitością techniki wykonania oraz jednorodnością stosowanych form naczyń i ich ornamentyki. Do wyrobu naczyń używano gliny schudzonej silnie do-

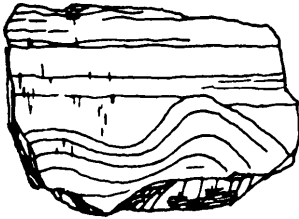
⁷ J. Kostrzewski *Kultura prapolska*, wyd. III, Warszawa 1962, s. 106—109.

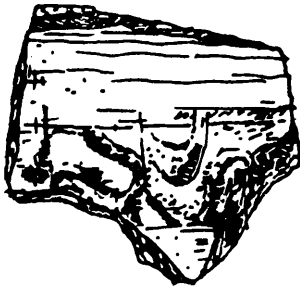
Ryc. 6

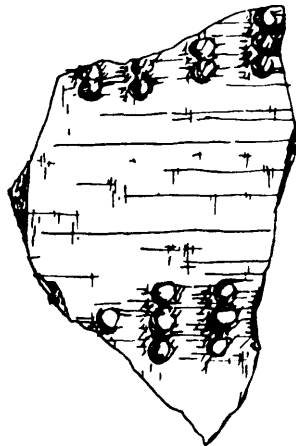
Ryc. 7

Ryc. 8

Ryc. 9

Ryc. 10

Ryc. 6—10. Ceramika z warstwy II wykopu III

mieszką tłucznia granitowego o znacznie zróżnicowanej wielkości ziaren. Naczynia formowano na kole garncarskim techniką kolejnego nakładania taśm gliny. Górne partie naczyń starannie obtaczano, traktując dolne bardziej pobieżnie. Rezultatem znacznego schudzenia gliny była silna chropowatość powierzchni naczyń, czego zresztą starano się w miarę możliwości unikać — jak świadczą widoczne próby poziomego i rzadziej pionowego wygładzania. Wszystkie niemal naczynia są starannie i dość silnie wypalone.

Szczątkowo zachowany materiał utrudnia precyzyjniejsze określenie form i wielkości naczyń. Przeprowadzone rekonstrukcje rysunkowe pozwalają przyjąć, że podstawowym typem były bezuche garnki o niskich szyjach i wywiniętych lekko na zewnątrz wylewach ze ściętymi skośnie na zewnątrz brzegami. Dno wąskie ze śladami gruboziarnistej podsypki. Średnica wylewów waha się w granicach od 10 do 22 cm, przy czym grupa naczyń o średnicach od 16 do 20 cm wynosi około 60% całego materiału. Średnica den wynosi 6 do 14 cm, z przewagą den o średnicach 8 i 10 cm, występujących również w około 60% całego materiału.

Pewne, drobne zresztą, odstępstwa od opisanego podstawowego typu naczynia polegają na trafiającym się niekiedy większym nieco wychyleniu wylewu oraz sporadycznie występującym zaokrągleniu jego krawędzi.

Drugim potwierdzonym w materiale typem jest jeden fragment naczynia z cylindryczną szyjką, o średnicy wylewu wynoszącej około 9 cm.

Ornamentyka naczyń ograniczona jest do poziomych dookólnych żłobków oraz pojedynczych i wielokrotnych linii falistych. Znacznie rzadziej występują nakłuwane dołki oraz odciski prymitywnych stempelków garncarskich. Ornamenty z reguły pokrywają tylko górną część brzuśca i występują osobno, bądź też łączone są w jedną nieskomplikowaną dekoracyjnie całość.

Omawiana ceramika posiada wiele cech prymitywnych. Jeden tylko fragment (dno ze znakiem garncarskim) można uznać za produkt nieco bardziej wyspecjalizowanego garncarstwa.

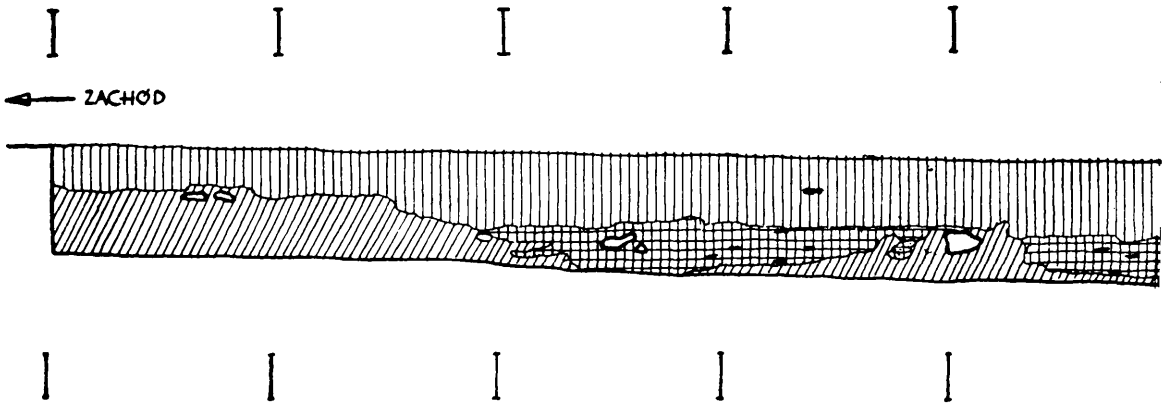
Skorupy wczesnośredniowieczne z Góry Grodowej są zarazem jedyną podstawą, na której oprzeć można wnioski chronologiczne dotyczące całego stanowiska. Mimo znacznej nieadekwatności tego typu ustaleń, opartych wyłącznie na ceramice, można w danym przypadku przeprowadzić próbę datowania w oparciu o analizę porównawczą z materiałami pochodzącymi ze stosunkowo bliskich stanowisk.

Z jednej strony uwzględnić trzeba materiał ceramiczny z osady na przedmieściu Kielc, Szydłówek, określony na IX—X w.⁸ Ceramika z Szydłówek reprezentuje w zasadzie zbliżoną, ewentualnie nieco wcześniejszą fazę rozwojową. Z drugiej znowu strony ceramika, uzyskana przy katedrze kieleckiej i określona dość precyzyjnie na XIII w.⁹, stanowi zupełnie już odrębny, bardziej rozwinięty etap produkcji garncarskiej. Porównanie dwóch wymienionych zespołów z ceramiką z Góry Grodowej upoważnia do ustalenia czasu jej wyprodukowania na okres między IX a XI wiekiem.

Pozostałe materiały są bardzo nieliczne. Są to odłupki krzemienne, węgle drzewne oraz bryłki przepalonego granitu. Występujące żużle oraz fragment

⁸ J. Kuczyński, Z. Pyzik *Ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Kielcach*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” t. 3, 1965, s. 102.

⁹ J. Kuczyński *Sprawozdanie z badań katedry kieleckiej za rok 1961*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” t. 1, 1963, s. 80, 82.

Ryc. 11. Profil

sprzączki żelaznej są pochodzenia nowożytnego i jako takie nie wnoszą nic do problematyki związanej z wczesnośredniowiecznym stanowiskiem.

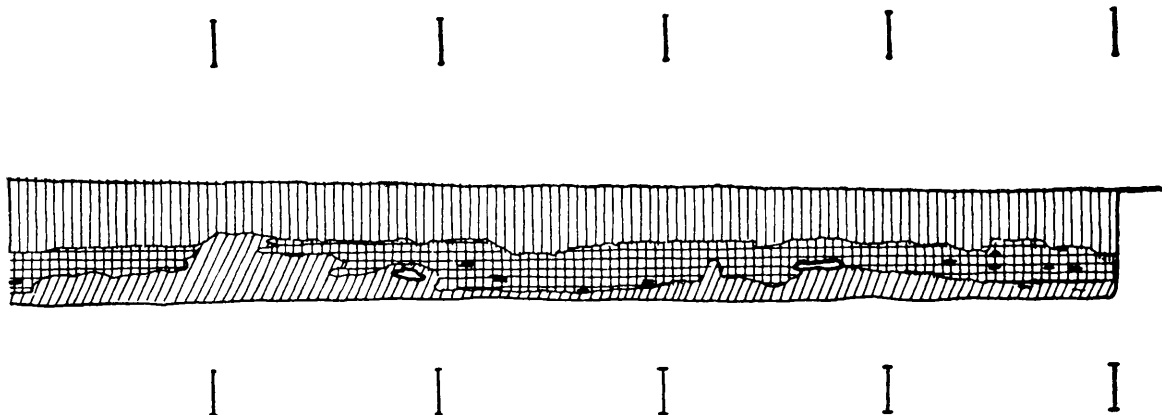
WNIOSKI CHRONOLOGICZNE

Podstawą do określenia czasu istnienia osady wczesnośredniowiecznej na wschodnim zboczu Góry Grodowej jest chronologia tamtejszej ceramiki. Zarazem jednowarstwowość zanotowanych procesów osadniczych przy równoczesnej jednolitości materiału ceramicznego świadczy, że mamy do czynienia z krótkotrwałym zjawiskiem osadniczym. Stąd też przyjęta dla ceramiki znaczna rozpiętość czasowa, wynikająca z ogólnikowego ustalenia okresu, w którym została wyprodukowana, nie może stanowić podstawy określenia chronologii osady. Można natomiast przyjąć, że osada na Górze Grodowej istniała dość krótko w obrębie ustalonego szerszego czasokresu, to znaczy między IX a XI wiekiem.

PODSUMOWANIE WYNIKÓW BADAŃ — ROLA WAŁÓW KAMIENNYCH

W ostatecznym podsumowaniu wyników całokształtu przeprowadzonych badań należy spojrzeć globalnie na cały zespół reliktyw archeologicznych ujawnionych na Górze Grodowej. Prześledzić przy tym zwłaszcza trzeba ewentualność wzajemnych powiązań między usytuowanym na zboczu góry osadnictwem a wałami kamiennymi okalającymi jedną z kulminacji szczytowych, będących obiektem o nie sprecyzowanej dotychczas funkcji.

Jak już stwierdzono, uchwycone w wyniku badań punkty osadnicze usytuowane były wyłącznie na zboczach Góry Grodowej. Zastanawia zarazem przyczyna, dla której ówczesni mieszkańcy nie wykorzystali szczytu, który, choć ze względu na swą kamienistość trudniejszy był do zagospodarowania, to jednak odznaczał się niebagatelnym walorem większej obronności. Należy więc zastanowić się, czy uwarunkowaniem lokalizacji osadnictwa była więk-

wykopu III

sza dogodność usytuowania osady bezpośrednio wśród aktualnie uprawianych pól, czyli na zboczu, czy też o doborze miejsca zadecydowały inne czynniki.

Nie wnikając chwilowo w istotne przyczyny, dla których szczyt góry nie był zamieszkały we wczesnym średniowieczu, nie można pominąć bezspornego faktu, jakim są wały kamienne, okalające jedną z kulminacji szczytowych Góry Grodowej. Zarysowuje się problem określenia funkcji, jaką wały te pełniły, dotychczasowe bowiem badania archeologiczne wykazały, że użytkowanie wałów nie miało charakteru żadnej z podstawowych form osadniczych.

Poszukując właściwej interpretacji roli wałów, należy sięgnąć do analogicznych obiektów, jakimi bez wątpienia są kamienne wały na szczycie Łysej Góry (pow. Kielce)¹⁰ oraz na dolnośląskich górach: Ślęży, Raduni i Górze Kościuszki¹¹. Wszystkie wały znajdujące się na przytoczonych górach, choć wzniesione w większej skali, nie posiadały znaczenia obronnego¹², które mogłoby być uzyskane tylko poprzez wzmocnienie wałów kamiennych dodatkowymi konstrukcjami drewnianymi. Śladów takich konstrukcji nie stwierdzono jednak na przebadanych dotychczas wałach na Łysej Górze¹³ i Ślęży¹⁴. W wyniku — budowy wałów kamiennych, czynności niezwykle pracochłonnej, nie należy traktować jako aktu o znaczeniu militarnym.

¹⁰ J. Gąsowski *Ślady ośrodka kultowego na Łysej Górze*, „Acta Archaeologica Carpathica”, tom I, fasc. 2, Kraków 1959, s. 298.

¹¹ H. Hołubowicz i W. Hołubowicz *Z badań na Ślęży w 1949 r.*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. I, Warszawa—Wrocław 1952, s. 120, 147—148; J. Gąsowski, op. cit., s. 298.

¹² Uzasadnili to H. Hołubowicz i W. Hołubowicz (op. cit., s. 146—147).

¹³ Autorzy niniejszej pracy, biorący udział w paroletnich badaniach archeologicznych na Łysej Górze, stwierdzają, że brak jest śladów dokumentujących istnienie konstrukcji drewnianych związanych funkcjonalnie z wałami. Wniosek o istnieniu takich konstrukcji wysunięty przez J. Gąsowskiego (*Ziemia mówi o Piastach*, Warszawa 1960, s. 181) nie jest materiałowo umotywowany.

¹⁴ H. Hołubowicz i W. Hołubowicz, op. cit., s. 146.

Przeprowadzone badania wymienionych wałów wykazały, że usypano je w związku z ówczesnymi kultami pogańskimi, stąd też wały należy interpretować jako kręgi otaczające i wyodrębniające od otoczenia miejsca uznane za święte. Lokalizacja wszystkich omawianych okręgów kultowych okolonnych wałami kamiennymi wykazuje, że obierano je z reguły na miejscach szczególnie eksponowanych w okolicznym krajobrazie. Ostatni ów warunek spełniony był również w przypadku Góry Grodowej.

W rezultacie dokonanych porównań można funkcję wałów z Góry Grodowej porównać do funkcji spełnianej przez wały istniejące na wymienionych górach i tym samym określić wydzielony wałami obszar jako jeszcze jeden ośrodek kultu pogańskiego.

Stosunkowa bliskość ośrodka kultu na Górze Grodowej od najbliższego tego samego rodzaju obiektu, to znaczy od Łysej Góry, wynosząca w prostej linii 35 km, nie przekreśla przytoczonej interpretacji. Możliwość współistnienia bowiem dwóch, a nawet więcej pobliskich sobie ośrodków kultu potwierdzają analogie śląskie funkcjonowaniem trzech takich ośrodków oddalonych od siebie 2,9, 3,6 oraz 6,0 km¹⁵.

Badania na Łysej Górze udokumentowały, że osadnictwo wczesnośredniowieczne rozlokowane było na jej zboczach, natomiast w miejscach zamkniętych kręgami wałów stwierdzono wyłącznie ślady doraźnej bytności ludzi, być może zgromadzonych we wspólnych celach obrzędowych, bez cech trwałszego pobytu¹⁶. Sytuację tę uznać należy za wykładnik kultowo logicznego zakazu, zabraniającego wykorzystywania w celach osadniczych miejsc, będących przedmiotem czy też terenem zabiegów kultowych. Tym samym uznanie przytoczonego wniosku o kultowej roli partii szczytowej Góry Grodowej zamkniętej wałami tłumaczy zarazem brak śladów osadnictwa w obrębie wałów.

W oparciu o dotychczasowy stan badań na Górze Grodowej nie jest możliwe wysuwanie jakichkolwiek ustaleń chronologicznych dotyczących czasu usypania wałów, a tym samym czasu ich użytkowania. Wspomnieć też trzeba, że wszystkie wymienione ośrodki kultu pogańskiego są w większości słabo zbadane. Stąd kryteria dotyczące ich datowania są nadal niepewne i mieszczą się w szerokich ramach czasowych — od okresu halsztackiego do zaawansowanego wczesnego średniowiecza¹⁷. Określenie chronologii wałów na Łysej Górze podane przez J. Gąssowskiego na VIII—IX wiek¹⁸ nie wydaje się w świetle przeprowadzonych badań dostatecznie umotywowane, choćby ze względu na uzyskaną w czasie badań szczupłą bazę materiałową, nie upoważniającą do wyciągania konkretnych wniosków chronologicznych, w każdym razie nie wykraczających poza ramy hipotetycznej koncepcji chronologicznej¹⁹.

Jednocześnie, co szczególnie należy podkreślić, brak jest jakichkolwiek przesłanek, które by w najmniejszym choćby stopniu przemawiały za usy-

¹⁵ Odległości obliczono na podstawie mapy zamieszczonej w pracy H. Hołubowicz i W. Hołubowicz (op. cit., tabl. 86).

¹⁶ Na podstawie obserwacji autorów, uczestniczących w badaniach na Łysej Górze.

¹⁷ H. Cehak-Hołubowiczowa *Śląski Olimp*, [w:] *Szkice z dziejów Śląska*, Warszawa 1955, s. 18; J. Gąssowski *Ziemia mówi...*, s. 176, 182.

¹⁸ J. Gąssowski *Ziemia mówi...*, s. 182

¹⁹ Por. przypis 16.

paniem wałów w okresie późniejszym od środkowej fazy wczesnego średniowiecza.

Należy jeszcze zastanowić się nad wzajemnym stosunkiem ośrodka kultu do krótkotrwałej zapewne osady, której relikty odnaleziono na wschodnim zboczu Góry Grodowej, a której okres istnienia z braku miarodajniejszych danych zamknięto w granicach między IX a XI w.

W przypadku istnienia osady w pierwszej połowie przytoczonego odcinka czasu respektowanie kultowego zakazu zasiedlania szczytu góry jest samo przez się zrozumiałe i nie wymaga uzasadniającego wywodu. Zarazem jednak nie można wykluczyć istnienia omawianej osady w drugiej połowie podanego zakresu czasowego. Biorąc możliwość tę pod uwagę należy pamiętać, że w końcu X w., a tym bardziej w wieku XI, w związku z panującą formalnie religią chrześcijańską — okolony wałami szczyt nie mógł nadal spełniać swej pierwotnej kultowej funkcji. Jednocześnie niezasiedlanie w tym czasie szczytu można traktować wyłącznie jako wykładnik ciągłego respektowania żywotnych widocznie nadal zwyczajów pogańskich. Tego rodzaju zjawisko nie jest bynajmniej ewenementem i nie kryje w sobie sprzeczności, bowiem w XI, a nawet w XII wieku działały nadal silnie tradycje ideologii pogańskiej, sprzeczne z zasadami nowej, narzuconej wiary²⁰. Przyjmowanie nowej ideologii kultowej postępowało powoli i opornie, częstokroć przebiegając na płaszczyźnie synkretyzmu religijnego o przewadze elementów pogańskich²¹. Jednym z materialnych wykładników trwania na terenie Małopolski tradycji pogańskich jest zaobserwowane podczas badań archeologicznych częste stosowanie pogańskiego rytuału pogrzebowego na cmentarzyskach XI i XII-wiecznych²².

Przytoczone w trakcie relacjonowania wyników badań fakty upoważniają w zasadzie do uznania okolonego kamiennymi wałami szczytu Góry Grodowej za ośrodek kultu pogańskiego. Jednak do czasu dalszych badań archeologicznych, przeprowadzonych zwłaszcza w zakresie pełniejszej identyfikacji wałów — postawione w pracy ustalenie należy traktować jako hipotetyczne.

Janusz *Thyński*
Zygmunt Pynki

²⁰ W. Dziewulski *Postępy chrystianizacji i proces likwidacji pogaństwa w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław 1964. Praca zawiera bogaty materiał faktograficzny poświadczający występowanie elementów pogaństwa w XI i XII w.

²¹ W. Dziewulski, op. cit., s. 61, 178—179.

²² Giebułtów, Jaksice, Końskie, Książnice Wielkie, Sandomierz.

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОСЕЛЕНИЯ, ОТНОСЯЩЕГОСЯ К РАННЕМУ СРЕДНЕВЕКОВЬЮ НА ГУРЕ ГРОДОВОЙ, ПОВ. КЕЛЬЦЕ

В 1958—1960 годах проводилась сначала разведка, а затем раскопки на Гуре Гродовой, расположенной недалеко от деревни Тумлин в Келецком повете. Результаты исследований дали возможность установить, что на восточном склоне горы существовало небольшое и, вероятно, недолговременное поселение, хронология которого относится к периоду между IX и XI вв.

Каменные валы, окружающие вершину горы, не являлись оборонительными сооружениями. По аналогии с подобными объектами на Лысой Гуре (пов. Кельце) и на нижнесилезских горах (Слэнжа, Радуня и Гора Костюшки) можно предположить, что валы эти окружали средоточие языческого культа, расположенное на вершине, отделяя его от окружающей местности. Незаселение подходящей с точки зрения поселенческих требований вершины в период формально господствующей христианской религии следует расценивать как доказательство продолжающегося почитания живучих ещё языческих обычаев. Явление этого рода не является из ряда вон выходящим случаем; это одно из материальных доказательств сохранения на территории Малопольски языческих традиций, о чём говорит и частое применение языческого похоронного ритуала на кладбищах XI и XII века.

RESULTS OF INVESTIGATIONS IN EARLY MIDDLE AGES COLONIZATION AT GÓRA GRODOWA (GRODOWA MOUNTAIN) IN THE KIELCE DISTRICT

In 1958—1960, research followed by excavations was made upon the Grodowa Mountain near the village of Tumlin in the Kielce district. Thanks to the investigation results the following statement could be made: upon the east slope of the said mountain there had existed a small and short-lived settlement the chronology of which may be defined as falling on the period between the 9th and the 11th centuries.

The stone walls which surrounded the mountain peak did not serve any defense purpose. According to the similarity of the objects at Łysa Góra (in the Kielce district) to those of the Lower Silesia Mountains (Ślęza, Radunia, and the Kościuszko Mountain) the above said walls may be assumed to have surrounded a centre of pagan cult and separated it from the surroundings. There was not any settlement on that mountain peak which was very fit for that purpose from the view point of the colonization requirements at that period of actually current Christian religion. This fact should be interpreted as an evidence of the pagan habits which were still respected in the period in question. However it should not be regarded as an important event. One of the material exponents of the pagan tradition still lasting at the time in question in the area of Little Poland, was the funeral rite frequently respected in the cemeteries of the 11th and 12th centuries.